

SZÁSZ FERENC

BUDAPEST ÉS BÉCS IRODALMI ÉLETE A SZÁZADFORDULÓN

Az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó negyedszázada tele volt ellentmondásokkal. A társadalmi és nemzeti feszültségek előrevetítették a dualista állam felbomlását, ugyanakkor a két főváros modern világvárossá épült ki, és a birodalom minkét felében a kultúra korábban soha nem tapasztalt szintre emelkedett. Ízelítőül elég néhány nevet említeni, mint pl. Sigmund Freud, Ludwig Wittgenstein, Gustav Mahler, Arnold Schönberg, Gustav Klimt, Otto Wagner, Arthur Schnitzler, Hugo von Hofmannsthal, Rainer Maria Rilke, Franz Kafka, Jaroslav Hašek vagy a Lajtán innen Lechner Ödön, Rippl-Rónai József, Bartók Béla, Hubay Jenő, Kodály Zoltán, Ady Endre, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Balázs Béla, Lukács György nevét. A századforduló kultúrájáról, különösen a nagy művészek alkotásairól könyvtárnyi irodalom szól, kevés azonban az olyan tanulmány, amely egyben tekintené át a korszak és azon belül a Monarchia teljes szellemi teljesítményét,¹ olyan pedig, amely azt vizsgálná, milyen társadalmi és intézményes keretek között jött létre ez a kivételes gondolati és művészeti csúcspont, mennyiben hasonlított vagy tért el egymástól a két főváros, Bécs és Budapest irodalmi élete, egyáltalán nincs. Jelen tanulmány erre vállalkozik.

Az *irodalmi élet* fogalmának meghatározásával az irodalomtudomány viszonylag keveset foglalkozott. Az utolsó két évtizedben az irodalom kutatóinak attól való félelme, hogy tudományuk politikai vagy ideológiai befolyás alá kerül, elvetett minden olyan vizsgálati módszert, amely az irodalmi művön kívüli szempontokat is figyelembe vette volna. Ezért például a ma elterjedt és használatos német irodalomtudományi lexikonok és kézikönyvek az *irodalmi élet* fogalmával egyáltalán nem foglalkoznak. A nyolcvanas évek végén a berlini Humboldt Egyetem Germanisztikai Intézete több más egyetem (Budapest, Róma, Varsó stb.) közreműködésével elindított egy olyan kutatási programot, amelynek célja az lett volna, hogy 1750-től 1950-ig feltérképezze a földrajzilag mindig is

¹ Ilyen összefoglalók: William M. JOHNSTON, *The Austrian Mind: An Intellectual and Social History 1848–1938*, Berkeley–Los Angeles–London, The University of California Press, 1972, németül: *Österreichische Kultur- und Geistesgeschichte: Gesellschaft und Ideen im Donauraum 1848 bis 1938*, aus dem Amerikanischen übertragen von Otto GROHMA, Wien–Köln–Graz, Böhlau, 1974; VAJDA György Mihály, *Keletre nyílik Bécs kapuja*, Bp., 1994. – Gyűjteményes tanulmánykötet az osztrák és a magyar irodalomról a századfordulón: „Kakanien”: *Aufsätze zur österreichischen und ungarischen Literatur, Kunst und Kultur um die Jahrhundertwende*, Hrsg. Eugen THURNHER, Walter WEISS, János SZABÓ, Attila TAMÁS unter Mitarbeit von Hildemar HOLL, Bp.–Wien, Akadémiai–Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1991.

széttagolt német irodalom koronként változó irodalmi központjait, Bécs, Berlin, München mellett Weimart, Innsbruckot, Pestet és Budát, Lemberget, Czernowitzot, Nagyszebent stb. E vállalkozás azonban a nyolcvanas és kilencvenes évek fordulóján bekövetkezett politikai változások miatt abbamaradt, csak néhány elkészült tanulmány jelent meg folyóiratokban, köztük Klaus Hermsdorf elméleti alapvetése, amely az *irodalmi élet*ről a következőket írja: „az irodalom létrehozásában, terjesztésében és fogyasztásában résztvevők együtt- és egymásra hatása átfog és összeköt helységeket, országokat és földrészeket.”² Ez összecseng azzal a kitűnő meghatározással, amit a *Világirodalmi lexikon* 1977-ben megjelent ötödik kötetében Kárpáty Zoltán a következőképpen fogalmazott meg: „irodalmi élet: a társadalmi élet része, írók, írócsoportok és a közönség között történetileg létrejött és kulturális intézmények által közvetített kölcsönhatások területe.”³ Ez a definíció az összetett jelenség minden fontos tényezőjét felsorolja, és azokat a történelmi folyamatba állítja. Így jó alapul szolgálhat a Monarchia két fővárosa irodalmi életének összevetéséhez.

1. Társadalmi és történeti körülmények

Történeti vizsgálatokban hely és idő egymástól elválaszthatatlan összetevők. Először azt a hely és konkrét történeti korszak által meghatározott társadalmat kell megvizsgálnunk, amelynek tagjai az irodalmi élet szereplői.

1.1. A korszak

A századforduló mint kulturális korszak években meghatározott terjedelme országról országra változik, attól függően, mikor jelennek meg az adott ország kultúrájában az új századra előremutató jelenségek. A német irodalomtudomány a 19. és 20. század fordulóján ezt az újat a *Moderne* fogalmával szokta jelölni. Ennek magyar megfelelője a *modernség* szó lenne, ebben azonban, ellentétben a német szóval, nincs benne az, hogy a fogalom nemcsak a modernségre való törekvéseket, hanem a korszakot is jelöli, amelyben ezek jelentkeztek. Már maguk a kor írói is ezt a kifejezést használták saját és kortársaik céljainak megfogalmazására.

A magyar irodalom az elmúlt évszázadokban általában egy-két évtizedes késéssel vette át a nyugat-európai irodalmak új jelenségeit. Így történt ez a Ferenc József-i korban is.

² Klaus HERMSDORF, *Stätten deutscher Literatur*, Weimarer Beiträge, 35 (1989), 252. A többi megjelent tanulmány: Klaus HERMSDORF, *Regionen deutscher Literatur 1870–1945: Theoretische und typologische Fragen*; Ljubow KIRJUCHINA, *Deutsche Literatur und Kultur in St. Petersburg am Ende des 19. und am Anfang des 20. Jahrhunderts*; Maria KLANSKA, *Lemberg: Die „Stadt der verwischten Grenzen“*; Stefan SINERTH, *Das literarische Kronstadt (Siebenbürgen) zu Beginn des 20. Jahrhunderts*; Klaus WERNER, *Czernowitz: Zur bukowinischen Dichtung im 20. Jahrhundert*; mindegyik: Zeitschrift für Germanistik, N. F. 2 (1993), 7–79.

³ *Világirodalmi lexikon*, főszerk. KIRÁLY István, V, Bp., Akadémiai Kiadó, 1977, 169.

Bécsben – néhány évvel később, mint Berlinben – elég pontosan meghatározható a modern irodalom születésének dátuma, ez az **1891-es év**. Ennek az évnek az elejétől jelenik meg az Eduard Michael Kafka szerkesztette *Die Moderne Rundschau* című folyóirat, amely az új bécsi irodalom első orgánuma. Brűnnben szerkesztik, Prágában nyomják, de a kiadó, Leopold Weiß Bécsben székel, s ugyanebben az évben megjelenteti azt a művet is, amely a modern osztrák irodalom első jelentős alkotásának tekinthető, az akkor még gimnazista csodagyerek Hugo von Hofmannsthal (1874–1929) lírai egyfelvonásos drámáját, a *Gesternt*, amely a reneszánsz kori Olaszországban játszódik, és arról szól, hogy nem élhetünk csak a mánnak, mert a múlt meghatározza jelenünket. 1891 októberében a linzi születésű Hermann Bahr (1863–1934) is Bécsbe költözik Berlinből. Hamarosan ő lesz az új osztrák irodalom szervezője, propagátora, megalkotja az *Ifjú Ausztria* csoportelnevezést és *Die Überwindung des Naturalismus*⁴ címmel kiadja tanulmányait. A Friedrich Schiller szülővárosában, Marbach am Neckarban működő Német Irodalmi Archivum (Deutsches Literaturarchiv) 1974-ben a két jeles bécsi író, Hugo von Hofmannsthal és Karl Kraus születésének századik évfordulójára nagyszabású kiállítást rendezett *Jugend in Wien* címmel. Ennek a katalógusa a századforduló egyik legjelentősebb osztrák írójának, Arthur Schnitzlernek (1862–1931) a naplóira hivatkozva ugyancsak az 1891-es évet emeli ki mint az új korszak kezdetét: „Schnitzler naplói nemcsak írójuk önéletrajzi dokumentumai, hanem vázlatos képet nyújtanak a századfordulós Bécs irodalmi életéről is. 1891-ben a feljegyzésekben többször olvashatunk a »Fiatal Bécs«-ről vagy a »Fiatal Ausztria«-ról. Ezek az elnevezések akkor jöttek divatba, és végül is Hermann Bahr volt az, aki tartósan érvényt szerzett nekik. Ez a »Fiatal Bécs« nemcsak a Bahr által támogatott Schnitzler–Beer–Hoffmann–Salten–Hofmannsthal-»klikk«-ból állt. Hosszú a sora azoknak a neveknek, akiket Schnitzler a »Fiatal Bécs« vagy a »Fiatal Ausztria« címszó alatt feljegyez: Ferry Bératon, Felix Dörmann, Leo Ebermann, Karl Federn, Friedrich Michael Fels, Paul Goldmann, Jacques Joachim, Eduard Michael Kafka, C. Karlweis, Heinrich von Korff, Julius Kulka, Rudolf Lothar, Friedrich Schick, Gustav Schwarzkopf, Falk Schupp, Richard Specht, Karl Ferdinand Freiherr von Torressani és Leo Vanjung (Schnitzler által gyakran tévesen Fanjung névalakban).”⁵

A magyar irodalomban a *modernség* kezdetét nem ilyen könnyű évszámhoz kötni. Irodalomtörténet-írásunk általában **1906**-ot, Ady Endre *Új versek* című kötetének megjelenését szokta korszakhatárként feltüntetni. Az új irodalom és szervezeti kereteinek létrejötte azonban több évet vesz igénybe. A kritikus Osvát Ernő, aki később a Nyugat meghatározó egyénisége lesz, 1902-től próbálkozik irodalmi folyóiratok alapításával, 1902–1903-ban Magyar Génusz, 1905-ben Figyelő, 1906-ban Szerda címmel ad ki tiszavirág-életű lapokat, és csak 1908-ban sikerül megindítani a Nyugatot, amely a modern magyar

⁴ Hermann BAHR, *Die Überwindung des Naturalismus: Als zweite Reihe von „Die Kritik der Moderne“*, Dresden, Pierson, 1891.

⁵ *Jugend in Wien: Literatur um 1900. Sonderausstellung des Schiller-Nationalmuseums*, Ausstellung und Katalog Ludwig GREVE, Werner VOLKE, unter Mitarbeit von Gudrun GERTSCHAT u. a., München, Kösel, 1974, 119. A magyar fordítás itt is, és a következő idézeteknél is, ha a fordító külön nincs megnevezve, Sz. F. munkája.

irodalom összefogója lesz. Visszatekintve több szempontból különös jelentőséget nyer az 1904-es esztendő. Ettől kezdve ír Ady elsősorban fővárosi lapoknak. Az év nagy részét még Párizsban tölti, de tudósításait a Budapesti Napló, a Budapesti Hírlap és a Pesti Napló közlik. A főváros a helyszíne annak a találkozásnak is, amely a szekszárdi Babits Mihály, a szegedi Juhász Gyula és a szabadkai Kosztolányi Dezső között jön létre Négyesy László professzor egyetemi szemináriumán. A három költő levelezése 1904 tavaszán kezdődik, Kosztolányi első levele Babitshoz azonban már mutatja érdeklődésüket, azért mentegetőzik, hogy a nála lévő Poe- és Verlaine-köteteket még nem tudta barátjának eljuttatni.⁶ 1904. január 29-én nyújtja be Bánóczy László a Magyar Kir. Belügyminisztériumba a Thália Társaság alapító okiratát.⁷ Ez a társaság, melynek alapítói Bánóczy mellett Benedek Marcell és Lukács György voltak, a párizsi Théâtre Libre és a berlini Freie Bühne mintájára olyan modern színdarabok bemutatására vállalkozik, amelyek nem kapnak helyet a nagy színházak műsorán. 1904 novembere és 1909 februárja között számos magyarországi ősbemutatót hoznak létre, többek között Ibsent, Hebbelt, Hauptmann, Schnitzlert, Gorkijt és Wedekindet játszanak.

Az újdonság nem jelenthet hosszú távon és folyamatosan újat. Egy rövid átmeneti időszak után vagy feledésbe merül, vagy természetessé válik. A századforduló bécsi és budapesti irodalmi életének vizsgálatakor érdemes azt is számba venni, mikor következik be a fordulat, és milyen irányban. E tekintetben Bécs okozza a nagyobb nehézséget, mert ott a modern irodalomnak nem teremtődtek meg az intézményes keretei. A 20. század első évtizedében azonban megfigyelhető egy irányváltás. A *modernség* fogalma ma az irodalomtudomány egyik legtöbbet vitatott kérdése.⁸ Számomra azonban a bécsi modern irodalomra is érvényesnek látszik az a meghatározás, ahogy Hugo Friedrich *Die Struktur der modernen Lyrik* című alapvető fontosságú könyvében Baudelaire költészetének modernségét megfogalmazta: „Baudelaire-nek a fantáziáról szóló fejtegetései jelentékenyen hozzájárultak a modern líra és művészet keletkezéséhez. [...] »A fantázia szétszedi (*décompose*) az egész teremtetést, olyan törvények alapján, amelyek a lélek legmélyéről származnak; és az így keletkezett részeket összegyűjti, rendszerezi, és azokból egy új világot teremt.« [...] Baudelaire modernsége abban áll, hogy a művészi alkotás kezdetére a szétszedést, a romboló folyamatot állítja.”⁹

A *teremtés szétszedése* az osztrák irodalomban a 20. század első évtizedében elérkezik egy olyan ponthoz, amikor a részek annyira apró egységekké válnak, hogy azokból már nem lehet *új világot teremteni*. Ezt az állapotot Hugo von Hofmannsthal fogalmazza meg abban a fiktív levélben, amely *Ein Brief* címmel 1902 októberében a berlini *Der Tag* című napilapban jelent meg, s amelyet a fiktív szerző, Philipp Lord Chandos után általa-

⁶ Babits, Juhász, Kosztolányi levelezése, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta BELIA György, Bp., Akadémiai Kiadó, 1959, 7.

⁷ *A Thália Társaság 1904–1908: Levelek és dokumentumok*, szerk. GÁBOR Éva, Bp., Magyar Színházi Intézet–MTA Lukács Archívum és Könyvtár, 1988, 63.

⁸ Vö. Viktor ŽMEGAČ, *Moderne/Modernität = Moderne Literatur in Grundbegriffen*, Hrsg. Dieter BORCHMEYER, Viktor ŽMEGAČ, 2., neu bearb. Aufl., Tübingen, Niemeyer, 1994, 278–291.

⁹ Hugo FRIEDRICH, *Die Struktur der modernen Lyrik: Von der Mitte des neunzehnten bis zur Mitte des zwanzigsten Jahrhunderts*, (2. Aufl. der) erweiterten Neuauflage, Hamburg, Rowohlt, 1968, 55–56.

ban *Chandos-levél*ként szoktak emlegetni. Ebben a levél szerzője az alábbiakat írja: „Az esetem, röviden, a következő: Végleg elveszett az a képességem, hogy valami dologról összetartozóan gondolkodni vagy beszélni tudjak. [...] Elmém kényszere alatt mindazon dolgokat, melyek e beszélgetések során szóba kerültek, bántóan közélről láttam: ahogyan egyszer nagyító üvegen keresztül láttam kisujjam bőrének darabját, mely barázdás, gidres-gödrös ugarföldhöz volt hasonló, úgy voltam most az emberekkel és tetteikkel. Nem sikerült többé a megszokottság egyszerűsítő tekintetével átfognom őket. Minden részre bomlott előttem, a részek megint részeikre és semmi sem akart egy fogalom alatt megférni. A szavak egyenként úszkáltak körültem; szemekké folytak össze, rám bámultak és vissza kellett rájuk bámészkodnom. Örvények ezek, szédülők, ha beléjük nézek, megállás nélkül forognak és rajtuk keresztül az ürbe visz az út.”¹⁰

Ennek az állapotnak egyenes következménye az elhallgatás. A levél célja éppen az, hogy a címmel, Francis Bacon Lorddal közölje, miszerint „sem jövőre, sem az azután következő, sem az összes többi évemben, sem latin, sem angol könyvet nem fog többet írni.”¹¹ A *Chandos-levél* után Hofmannsthal pályája fordulatot vesz, a költő a mélypont-ról visszatér a klasszikus német irodalom és filozófia humanista eszményeihez, a világ-irodalom nagy drámai műveit, Élektra és Oidipusz király történetét, a halálról szóló középkori misztériumjátékot, Calderón barokk világszínházát fogalmazza újra, és szövegkönyveket ír Richard Strauss operái számára. A *Chandos-levél* a kortársak között alig lel visszhangra, csak a második világháború után fedezik fel, és válik a *modernség* alapidokumentumává. A bécsi irodalom többi jelentős alakja, Arthur Schnitzler, Richard Beer-Hoffmann, Leopold von Andrian vagy Peter Altenberg is megírja az új század első évtizedének kezdetéig azokat a műveket, amelyek újdonságot hoztak az irodalom történetébe.

Budapesten megint bonyolultabb a helyzet. Az új irodalom a Nyugat című folyóiratban, amely 1910 után könyvkiadásra is vállalkozik, hosszú távra megteremti a maga orgánumát. Útja ugyan még hosszú addig, hogy nagyságát mindenki elismerje, de létét külső erők már nem tudják veszélyeztetni. A felszínre kerülő nézetkülönbségek azonban szakadáshoz vezetnek. Hatvany Lajos, aki anyagilag is támogatta a folyóiratot, az 1911. évi augusztusi első számban közzétesz egy *Irodalompolitika* című tanulmányt, amelyben megállapítja, hogy „ma már nem fenyegeti az író a közönség közönyének gyilkos veszedelme”,¹² az „irodalompolitika a 19. század szülötte, s az arisztokrata-művészetnek a demokráciával, a tömeggel való szembekerüléséből származott. A modern művész majdnem egy századon át ijedten nézi a tömeget, és gőgjével csak rosszul leplezi tehetetlenségét.”¹³ Nyíltan kimondja azt is: „Aki folyton forrong, az lejárhatja a forradalmat. A megmerevülés néha fejlődés jele, a hosszúra megnyúlt »Sturm und Drang« visszama-

¹⁰ Hugo von HOFMANNSTHAL, *A költő és a ma: Levél*, ford. LÁNYI Viktor, Bp., Athenaeum, é. n. [1914], 33, 40 (Modern Könyvtár, 340–341).

¹¹ *Uo.*, 46.

¹² HATVANY Lajos, *Ady: Cikkek, emlékezések, levelek*, Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1959, I, 86.

¹³ *Uo.*, 87–88.

radásé.”¹⁴ Ez a kritika elsősorban Osvát Ernő ellen irányul, aki Hermann Bahrhoz hasonlóan újabb és újabb tehetségeket akar felfedezni. Az e cikk nyomán keletkezett vita Hatvany és Osvát között még párbajhoz is vezet. 1911-ben Lukács György is kiválik a Nyugatból. A művészettörténész Fülep Lajossal közösen *Szellem* címmel új folyóiratot indít, és az egyik legjelentősebb pesti napilap, a német nyelvű *Pester Lloyd* 1911. karácsonyi számában *Die romanische Gefahr* címmel tanulmányt közöl, amelyben szembeáll azzal, hogy a modern magyar irodalom a francia dekadens költőket tekintse példaképül.¹⁵ Hatvany és Lukács Berlinbe költöznek, Ady pedig mindinkább magára marad. A magyar irodalomtörténet-írás nem látszik nagy jelentőséget tulajdonítani ennek az eseménynek, pedig ez több ágra szakítja a modern magyar irodalmat.

1.2. A társadalom

A bécsi és a pesti irodalmi élet társadalmi háttere részben hasonló, részben eltér egymástól. Mindkét főváros gyors tempóban vált modern nagyvárossá, és a birodalom mindkét felében – akárcsak Németországban – a feudális arisztokrácia osztozik a politikai hatalomban a nagypolgársággal, amely azonban életmódját hasonlítja az előbbiéhez. A nemesi cím mindkét társadalomban – Németországtól eltérően – jelentős szerepet játszik. Az az értelmiségi réteg, amely a modern irodalmat megteremti, kívül van a politikai hatalmon.

A vizsgált időszakban, Bécsben 1890 és 1900 között, Budapesten 1900 és 1910 között, viharos politikai események játszódnak le. Ausztriában 1893, az Eduard Taaffe-féle utolsó liberális kormány bukása után egymást követik a kormányok, 1898-ig Alfred Windischgrätz herceg, Kielmansegg gróf, Kasimir badeni gróf, Gautsch von Frankenthurn báró és gróf Franz Thun-Hohenstein váltják egymást a miniszterelnöki székben. A nyelvhasználat és a választójog körüli csatározások kiélezik a szociális és nemzetiségi ellentéteket. Növekszik az antiliberális tömegpártok befolyása. 1897-ben a Keresztényszocialista Párt antiszemita vezére, Dr. Karl Lueger győz a bécsi választásokon, és Ferenc József többszöri vétője ellenére elnyeri a császárváros főpolgármesteri tisztjét.

A következő évtizedben Magyarországon a Függetlenségi Párt választási győzelme idéz elő hasonló viharos eseményeket. 1905-ben a király Fejérváry Géza tábornokot bízta meg kormányalakítással. Az úgynevezett darabontkormány be akarja vezetni az általános választójogot, de a konzervatív nemesi erők ellenállása kompromisszumokra kényszeríti.¹⁶ Mindezek a politikai események azonban alig találhatnak visszhangra a modern bécsi írók körében. A fiatal magyar írók között is Ady Endre az egyetlen, aki mint újságíró, a Budapesti Napló munkatársaként síkra száll a Fejérváry-kormány mellett. Az érdektelenség oka az a szakadék, amely az állam és az értelmiség között tátong. A 19.

¹⁴ *Uo.*, 95.

¹⁵ Vö. SZÁSZ Ferenc, *Az induló Nyugat és az osztrák irodalom*, Helikon, 22 (1976), 257–258.

¹⁶ A politikatörténethez lásd Erich ZÖLLNER, *Geschichte Österreichs: Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, 6. Aufl., Wien, Verlag für Geschichte und Politik, 1979, 427–442.

században az európai állam egyre inkább nemzetállammá vált. Ausztria-Magyarország, elsősorban annak császári fele pedig nem tudott számos különböző nemzetiségének közös nemzeti és azonosságtudatot adni. Különösen sújtotta a nemzeti identitás hiánya a Monarchia német nyelvű lakóit, akik 1871, a Német Császárság megalakulása után kívül rekedtek a német nemzetből, osztrák nemzeti tudat meg nem létezett. A két világháború közötti kor egyik legjelentősebb osztrák írója, Robert Musil *A tulajdonságok nélküli ember* című regényében Ausztriát, azaz az ő szóhasználatában Kakaniát egyenesen olyan államnak nevezi, amely egy nyelvi hiányon, azaz azon, hogy alattvalói nem találtak megfelelő népvétet a maguk számára, ment tönkre.¹⁷ Eduard Castle bécsi irodalomtörténész az 1895-ben elindított, de csak 1937-ben befejezett nagyszabású *Deutsch-Österreichische Literaturgeschichte* negyedik kötetében erről a következőket írja: „Az egységes nagy német hazába vetett hit, amely az 1848-as fiatalságot – az apákat – lelkesítette, veszendőbe ment az 1866-os fiatalok – a fiúk – számára. A Német Birodalomból kitaszítva, államférfijaik által újra meg újra önmagukra, a saját államukra, a saját sorsukra utalva a német-osztrákok végre saját tulajdonságaik felismerésére ébredtek.”¹⁸

A helyzetet Bécsben még az is bonyolította, hogy a fiatal írók nagy része zsidó családból származott, és az erősödő antiszemitizmus elidegenítette őket az osztrák államtól. Erről Castle így vélekedik: „Érthető, hogy Schönerer és híveinek fenyegető antiszemitizmusa és a Keresztényszocialista Párt bécsi győzelme a Griensteindl Kávéház íróira, akik zsidó vagy félzsidó családból származtak, de magukat társadalmilag és kulturálisan teljesen asszimilálnak érezték, nyugtalanítóan hatott, és a jogfosztottság meg hontalanság kísértetét idézte fel bennük. Ezek a fiatal emberek, akiknek nem engedték meg, hogy németeknek vagy osztrákoknak érezzék magukat, Schnitzlertől Stefan Zweigig kénytelenek voltak a fajok felett álló »europäer«-nek nevezni magukat, vagy hitet tenni fajuk mellett és a Herzl által propagált zionizmushoz csatlakozni.”¹⁹

Az általános választójog a német nyelvű osztrák polgárság számára kétélű fegyvernek látszott. Egyrészt kiszélesítette volna a demokratikus jogokat, másrészt azonban azt is jelentette volna, hogy a nemzetiségek, amelyek egyes csoportjaikban nem, együttesen azonban lényegesen többen voltak, mint a németül beszélők, a parlamentben kisebbségbe szorították volna az eddig vezető német hivatalnoki és polgári réteget. Így az állam demokratikus átalakításának eszméje nem lelkesíti a bécsi polgárságot, s benne a művészeket sem. Budapesten nincs hiány nemzeti tudatban, de annak tartalma körül éles harc bontakozik ki a különböző nemzedékek között.

¹⁷ Az első könyv 98. fejezetének címe.

¹⁸ *Deutsch-Österreichische Literaturgeschichte: Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Dichtung in Österreich-Ungarn*, unter Mitwirkung hervorragender Fachgenossen nach dem Tode von Johann Willibald Nagl und Jakob Zeidler hrsg. von Eduard Castle, IV, Wien, Carl Fromme, o. J. [1937], 1651.

¹⁹ *Uo.*, 1730.

2. Nemzedékek (Írók és írócsoportok)

Egy ország vagy város irodalmi életét mindenkor különböző életkorú írók együttese alakítja. A német irodalomban a múlt század utolsó negyedétől kezdve kisebb-nagyobb időközökben kiadnak egy irodalmi kalendáriumot, amelyet alapító szerkesztője, Joseph Kürschner irodalomtörténész után ma is *Kürschners Deutscher Literatur Kalender*nek hívnak. Ez tartalmazza valamennyi akkor éppen németül alkotó író legfontosabb adatait: születési hely, dátum, lakáscím és az önállóan megjelent művek jegyzékét. Az 1899-es évfolyam lakcímmutatója szerint az adott évben 1286 író él Bécsben. A 90-es években, amikor a modern bécsi irodalom megszületik, még él és alkot az a nemzedék, amely 1848 előtt született. Ehhez olyan jelentős, főként prózaírók tartoznak, mint Marie von Ebner-Eschenbach (1830–1916), Ferdinand Saar (1833–1906), Bertha von Suttner (1843–1914), Peter Rosegger (1843–1918). Ezek az írók azonban nem alkotnak csoportot, vagy nem is Bécsben élnek, mint a falusi tanító Rosegger, vagy csak az év egy részét, főként a telet töltik a császárvárosban, mint Marie von Ebner-Eschenbach vagy Saar. A fiatalok olvassák és szeretik ezeket az írókat, noha ők maguk másként írnak. A korabeli osztrák irodalomban nem létezik nemzedéki probléma. Erről 1899. augusztus 5-én a Wiener Tageszeitungban Hermann Bahr így ír: „Nincs nekünk Hamerlingünk és Anzengruberünk? Nincs nekünk Ebner-Eschenbachunk és Saarunk és Roseggerünk? [...] Erre azt lehetett és lehet válaszolni, hogy az irodalom többből áll, mint költők birtoklásából, bármily nagyok és tiszták legyenek is azok, hogy az irodalom valami, az egyes költők felett lebegő, önmagában és önmagából ható erő, egy csak az önmaga számára élő hatalom, amelynek az egyes költő csak az egyik része, a másik részét a számos fáradozó, és megint egy másik részét azok a nép körében élő emberek alkotják, akik befogadják, élvezik és élvezetük által beteljesítik a művészetet. Ebben az értelemben nekünk Ausztriában még nem volt irodalmunk, csak magányosan tevékenykedő íróink. A magányos költő, [...] ő volt Ausztriában a régi irodalom tipikus jelensége. Ezzel szembe mi állítottuk az élő és teljes irodalom fogalmát.”²⁰

Bahr már 1893-ban, *Das junge Österreich* című híres cikkében rámutat arra, hogy Ausztriában nincs ellentét a nemzedékek között: „Kérdezzen meg az ember egy fiatal berlini íróat Spielhagenről vagy Heyséről, akkor már jobban tenné, ha egyenesen a hóhért kérdezné meg áldozatáról. Kérdezzen meg az ember egy fiatal bécsit Eschenbachról vagy Saarról – és se vége, se hossza a szívélyes tiszteletnek, a gyengéd hűségnek.”²¹ Rögtön azt is hozzáteszi: „A »Fiatal Ausztria« nem forradalmár.” A kérdésre azonban, hogy mi teszi a fiatal nemzedéket csoporttá, csak csupa tagadással tud válaszolni: „A fiatalok nem tudják megmondani. Nincs képletük. Nincs programjuk. Nincs esztétikájuk. Csak azt ismétlik újra meg újra, hogy modernnek akarnak lenni. Ezt a szót nagyon szeretik, mint egy olyan misztikus erőt, amely csodát csinál és gyógyítani tud.”²²

²⁰ Hermann BAHR, *Zehn Jahre*. A cikket az alábbi kiadás alapján idézzük: *Das Junge Wien: Österreichische Literatur- und Kunstkritik 1887–1902*, Hrsg. Gotthart WUNBERG, Tübingen, Niemeyer, 1976, 1006.

²¹ *Uo.*, 364.

²² *Uo.*, 365.

Bahr szembeállítja a *fiatal Auszriát* a *fiatal Németországgal*, de ennek a bécsi irodalomnak osztrák voltát megint csak negatívumokban vagy olyan fogalmakkal tudja megmagyarázni, amelyek a polgári gondolkodásban értéknek tartott tulajdonságok hiányát jelölik, mint *lágyság, hanyagság, kényelmesség*: „Egészen mások a fiatal bécsiek. Itt nincs kínlódás és erőszak. Nem tűnik ki a tanulság. Nem látható a kész technika. Inkább az az ember érzése, hogy meg akarnak szabadulni a sablonoktól, és mindegyik a saját jellegzetességét akarja megtalálni. Szeretik a hazai, nem csupán bécsi tárgyakat, azt a lágyságot, kényelmességet, ahogy az ember itt kötetlenül gondolkodik és beszél...”²³

Néhány hónappal korábban, 1892 decemberében Ferdinand Saar *Schloss Kostenitz* című novellájáról írott kritikájában Hugo von Hofmannsthal hasonlóképpen jellemzi az osztrák sajátosságokat: „Ez a fiatalság utáni vágyakozás, ez az elvesztett naivitás iránti vágy, amely gyermekszemekből az életbe tekint, ez az egyszerűség, a rezignáció, a csendes, lassan síkló élet vágya nagyon is osztrák hangulat, talán ez valódi költőink alaphangulata. Ezt Adalbert Stifter érezte és mondta ki világosan. Ebből fakadt Grillparzer megérett életírása és számos szomorú vers.”²⁴

Hogy ennek az irodalomnak hiányzik a pozitív magja, azt már a kortárs, és kezdetben a *Fiatal Bécs* íróival együtt haladó Karl Kraus is észrevette. *Die demolierte Literatur* című, 1896 végén közzétett pamfletjében, melynek apropója a Griensteindl Kávéház lebontása volt, a következőképpen bírálja kollégáit: „A modern irodalmi mozgalom, amely egy évtizeddel ezelőtt Északról indult, itt csak tisztán technikai változásokat idézett elő. Az az új stílusú belső hatás, amely a tárgyköröket szélesítette és a szociális problémákat mozgásba hozta, a mi fiatal művészetünket érintetlenül hagyta; az éppen a kor szellemi harcától való elfordulásban keresi üdvét.”²⁵

Ilyen körülmények között a fiatal írók Bécsben nem kovácsolódhatnak egységes csoporttá, még kevésbé mozgalommá. Joggal állapítja meg róluk a kanadai germanista Donald G. Daviau, Hermann Bahr monográfiája: „Amennyiben egyáltalán volt köztük összetartozás-érzés, az egy olyan baráti társaságé volt, melynek tagjait a hasonló származás, neveltetés és érdeklődési kör kötötte össze.”²⁶

Egészen más a helyzet Budapesten. Itt nagy csattanással ütköznek össze a nemzedékek. A harci kedv már Ady *Új versek* című kötetének bevezető versében, a *Góg és Magóg fia vagyok énben* megmutatkozik. Az új versek új időket hirdetnek. Az idős nemzedék azonban ezt élesen elutasítja. Világosan rajzolódnak ki az egymással szembenálló frontok a Budapesti Újságírók Egyesületének 1909-ik évi *almanachjában*. Ady már cikke címében hirdeti a forradalmat: *Magyar lelkek forradalma*, hangzik a cím. Bevezetőül Jeremiás prófétát idézi: „Vedd el az én kezemből e harag borának poharát és köszönd azt minden nemzetségekre, kikhez én téged küldlek. Hogy igyanak, részegüljenek meg és

²³ *Uo.*, 365.

²⁴ Hugo von HOFMANNSTHAL, *Reden und Aufsätze*, I, 1891–1913, Hrsg. Bernd SCHOELLER in Beratung mit Rudolf HIRSCH, Frankfurt a. M., Fischer Taschenbuch Verlag, 1979, 139.

²⁵ *Das junge Wien*, id. kiad., 653–654.

²⁶ Donald G. DAVIAU, *Der Mann von Übermorgen: Hermann Bahr 1863–1934*, übersetzt aus dem Amerikanischen von Helga ZOGLMANN, Wien, Österreichischer Bundesverlag, 1984, 91–92.

bolondoskodjanak a fegyver miatt, melyet én közükbe bocsátok.” Majd így folytatja: „Én azokhoz tartozom, a kik a harag borának poharát ráköszöntötték egy hitvány generációra. Mert ez az ország, Magyarország, mindig a politikának, a nagy lármás együgyűségnek országa volt, itt bizony nagy dolog egy intellektuális forradalom. De megcsinálták, megvan, talán elbukik, talán ér el valami sikert s talán jómagam is csináltam ezt a forradalmat. // Bizonyos az, hogy ideák nélkül élő országra sikerült rábocsátanunk azokat a veszedelmes ideákat.”²⁷

Gúnyt szór ellenségeire, majd levonja a következtetést: „A politika ellenére és kedvetlenségére Magyarországon olyan intellektuális kultúra indult el, a mely méltó volna egy skandináv államhoz.”²⁸ Ellenfelei, Beöthy Zsolt, Rákosi Jenő és Szabolcska Mihály minduntalan azt a vádat ismételték, hogy Ady és harcostársai megvetik a nemzeti hagyományokat és megrontják a nemzetet. Ady mellett Hatvany Lajos és a befolyásos újságíró Mikes Lajos érvelnek. Mikes az alábbi módon jellemzi Ady verseit: „A magyar viszonyok züllöttségén való elkeseredés rikolt ki Ady verseiből megdöbbentő közvetlenséggel és hatalmas költői erővel.”²⁹ A bécsi költőktől eltérően nálunk az idős és a fiatal nemzedék teljesen másként ítéli meg az ország helyzetét. Míg az öregek a haza ezeréves fennállását ünneplik és dicsőítik, a fiatalok észreveszik a széles néprétegek anyagi és lelki szegénységét, panaszkodnak a viszonyok fojtogatóan kicsinyes és szűkös voltáról. Leleplezik az ellentmondást a hazugság és igazság, az „álom és valóság”³⁰ között.

3. Az intézmények

A nemzedéki ellentét Magyarországon sem vezetett volna olyan kétségbeesett harcokhoz, ha ezek nem a közvetítő intézmények és a közönség megnyeréséért folytak volna.

3.1. Újságok és folyóiratok

Mindkét városban nagyszámú napilap jelenik meg különböző politikai színezettel.³¹ A bécsi írók ezeken túl a berlini lapokban is publikálnak.³² Az újságok tárcarovataiban nemcsak hagyományos tárcák, regények és elbeszélések, hanem versek is jelennek meg. De az itt közölt művek nagyon különböző esztétikai értékűek, és hamar feledésbe merül-

²⁷ ADY Endre, *Magyar lelkek forradalma = A Budapesti Újságírók Egyesülete 1909-ik évi almanachja*, szerk. SZERDAHELYI Sándor, Bp., Budapesti Újságírók Egyesülete, 1909, 101–102.

²⁸ *Uo.*, 103.

²⁹ *Uo.*, 148.

³⁰ 1985-ben Bécsben a századfordulós nagy kiállítás éppen ezeket a szavakat hordta a címében mint a bécsi kultúra jellemzőit.

³¹ Budapest 1910-ben 27 politikai napilap volt.

³² Vö. HOFMANNSTHAL *Chandos-levelét*, amely a berlini *Der Tag* című napilapban jelent meg 1902. október 18-án és 19-én.

nek. A napilapok jelentősen hozzájárulnak az írók megélhetéséhez és ismertségéhez. Főként az ünnepi számok mellékleteiben látnak napvilágot olyan irodalmi alkotások, amelyek később irodalomtörténeti jelentőségűvé is válnak. A bécsi Neue Freie Presse 1898 karácsonyán Hofmannsthal *Reitergeschichte*, két évvel később pedig Schnitzler *Lieutenant Gustl* [sic!] című elbeszélését közli. Hogy ezek a közlemények hatottak is, bizonyítja Rainer Maria Rilkének a Bréma melletti Westerwedéből 1901. június 24-én Schnitzlernek írott levele, melyben megköszöni a novella kötetkiadását, és megemlíti, hogy a szöveget már ismeri a „N. Fr. Presse”-ből, de nagyon örül, hogy „ezt a különös novellát” mint könyvet is birtokolhatja.³³ Ez a történet egyben azt is mutatja, hogy ezek a művek hamarosan kötetben is megjelennek, mert különben feledésbe merülnének. Tartósabb hatásuk csak a kötetkiadás után kezdődik. A kevésbé neves szerzőknek és nem belső munkatársaknak azonban nehéz volt bejutni a tekintélyes lapokhoz. Éppen a fent említett Neue Freie Presse vonatkozásában mutatja ezt a budapesti származású és a húszas években útleírásaival nagyon népszerűvé vált német író Arthur Holitscher esete. A gazdag zsidó ifjú, aki Ignotus osztálytársa volt a pesti evangélikus gimnáziumban, szakított a családi hagyománnyal, és író akart lenni. Németországban már megjelent egy elbeszéléskötete és egy regénye, de családja csak akkor volt hajlandó írói hajlamait elfogadni, amikor a bécsi újság is leköszölte egy írását, a dán regényíró Knut Hamsunról szóló tárcáját.³⁴ A cikk az 1896. június 10-i számban jelent meg, a szerző egyik hagyatéktörődékében fennmaradt azonban a lap akkori tárcaszerkesztőjének, Theodor Herzlnek 1896. január 22-én keltezett levele, melyben a tárcát dicséri és elfogadja, de előre bejelenti, hogy nem tudja, mikor kerülhet sor közlésére.³⁵ Hasonló nehézségekkel a fiatal Ady Endre is küzdött. A prózai művek kritikai kiadásának jegyzeteiben 1903 kapcsán az alábbiakat olvashatjuk: „Egy Brüll Bertának írt novemberi levele szerint (AEVL 64.) egy cikke A Hétnél, kettő a Jövendőnél, egy az Új Időknél fekszik. Nem tudjuk, milyen cikkekről lehet szó. A Hétnél és az Új Időknél 1903-ban nem jelent meg cikke. A Jövendőben egy névtelen karcolata jelent meg dec. 13-án *Csókok a Karsztón* címmel.”³⁶ Ebben a tekintetben tehát alig van különbség Bécs és Budapest között. Az induló íróknak mindkét városban nagy nehézségekkel kell megküzdeniük.

Kevésbé hasonló a helyzet az irodalmi folyóiratok terén. A kilencvenes évek Bécsében egyetlen irodalmi folyóirat sem tudja hosszabban felszínen tartani magát. Több kísérlet is van (Moderne Dichtung 1890, a 2. évf. már Moderne Rundschau címmel 1891, Wiener Literaturzeitung 1890–1893, Neue Revue 1893–1898, Die Waage 1898–1902, Ver Sacrum 1898–1900, Liebelei 1896. január–március, Die Zeit 1894–1904, Österreichische Rundschau 1904-től), de egyik sem bizonyul életképesnek. Ezek a rövid életű vállalkozások sem egy állandó közönséget nem tudnak kinevelni, sem a költőknek

³³ Rainer Maria RILKE, *Briefe in zwei Bänden*, Hrsg. Horst NALEWSKI, Frankfurt am Main–Leipzig, Insel, 1991, I, 84.

³⁴ Vö. Arthur HOLITSCHER, *Lebensgeschichte eines Rebellen*, Berlin, S. Fischer, 1924, 142.

³⁵ Kézirat levél a Deutsches Literaturarchiv, Marbach am Neckar tulajdonában, jelzet: A. Holitscher / 87.7.263.

³⁶ ADY Endre *Összes prózai művei: Újságcikkek, tanulmányok*, IV, sajtó alá rendezte VEZÉR Erzsébet, Bp., Akadémiai Kiadó, 1964, 287.

nem tudnak folyamatos megjelenést biztosítani. Egy állandó orgánum hiánya Bécsben annál is fájóbban jelentkezik, mert a berlini Neue Deutsche Rundschau, ami bizonyos fókig a Nyugatnak is mintául szolgált, 1894 óta folyamatosan köti magához a bécsi írókat is.

Budapesten e tekintetben jobb a helyzet. Több igényes irodalmi folyóirat is van, mint például a Gyulai Pál szerkesztette Budapesti Szemle (1873–1944) vagy Herczeg Ferenc Új Időkje (1894–1949), de ezek konzervatív szellemet és stílust képviselnek. 1890-től a nagyvárosi polgári irodalom is rendelkezik saját orgánummal, a Kiss József szerkesztésében megjelenő A Hét (1890–1924) című kulturális és irodalmi folyóirattal, de egy hetilap már terjedelmi okokból sem tud hosszabb irodalmi műveket vagy igényesebb esszéket közölni. Eszmeisége is elsősorban az 1848 előtti klasszikus liberalizmusban, Heinrich Heine és Ludwig Börne kritikai szemléletében gyökerezik. Így A Hét a 20. században már nem elégítheti ki az akkor jelentkező fiatal nemzedéknek a komplikáltabb, gondolatilag mélyebb irodalom utáni igényét. Ilyen körülmények között a Nyugat megjelenése 1908-ban forradalmi tett a magyar irodalomban. Kár, hogy 1911 után profilja és munkatársi gárdája szűkebb lett.

3.2. A könyvkiadók

A Nyugatnak a könyvkiadás területén is nagy a jelentősége. Budapesten ugyan már a 19. század utolsó harmadában működik néhány nagy könyvkiadó, amelyek részvénytársasági alapon elég tőkével rendelkeznek, és szépirodalmi műveket is kiadnak, mint az Athenaeum (1868–1948), a Franklin-Társulat (1873–1949), a Révai Testvérek (1880–1948), a Pallas (1884–1945) meg a Singer és Wolfner (1885–1949), de a fiatal írók alig tudnak ezekkel tartós kapcsolatba lépni; Ady Endre első öt verseskötete öt különböző kiadónál jelent meg.³⁷ 1909-től a Nyugat könyveket is ad ki, mégpedig szép, korszerű szecessziós kiállításban. Ettől kezdve Ady versei, Móricz Zsigmond novellái a Nyugat Könyvkiadó gondozásában jelennek meg. A kiadó modern külföldi irodalmat is közvetít fordításokban, például Wedekind novelláit, Arthur Schnitzler *Der Ruf des Lebens* című drámáját, Nietzsche Wagnerről szóló tanulmányait, Maeterlinck *Kék madár* című mesejátékát. A fordítások honoráriumai a szerzőknek anyagi segítséget is jelentenek.

Budapesttel ellentétben a szépirodalmi könyvkiadásnak Bécsben nincs sikere. Az osztrák szerzők, ha nem akarnak ismeretlenségben maradni, műveiket német könyvkiadóknál jelentetik meg. Az idősebb nemzedék, mint Ebner-Eschenbach Paetelnél Berlinben, Ferdinand Saar Weißnél Heidelbergben, Peter Rosegger Staackmann-nál Lipcsében, a fiatalabbak pedig, mint Bahr, Schnitzler, Beer-Hoffmann, Felix Salten és részben Hofmannsthal a berlini S. Fischer könyvkiadóban találják meg támogatójukat. Samuel Fischer különben, aki a magyarországi Liptószentmiklóson született és Miskolcon tanul-

³⁷ ADY Endre, *Versek*, Debrecen, Hoffmann, 1899; *Még egyszer*, Nagyvárad, Láng József ny., 1903; *Új versek*, Bp., Pallas, 1906; *Vér és arany: Újabb versek*, Bp., Franklin, 1908; *Az Illés szekerén: Ady Endre legújabb versei*, Bp., Singer és Wolfner, 1909; *Szeretném, ha szeretnének: Versek*, Bp., Nyugat, 1910.

ta a könyvkereskedést, a századforduló és a századelő német könyvkiadásának egyik legjelentősebb egyénisége. Hihetetlen érzéke volt, hogy a művekben és szerzőkben fedezze a maradandó értéket. Az osztrák könyvkiadók szépirodalmi művekkel nem tudnak betörni a német könyvpiacra. 1910-ben az Osztrák Könyvkiadók Egyesületének folyóirata, az Österreichisch-Ungarische Buchhändler-Correspondenz fennállásának ötvenedik évfordulója alkalmából ünnepi számot jelentet meg, ebben Herman Gilhofer, az ünnepi tanulmány szerzője rezignáltan állapítja meg: „Látjuk, hogy tehetséges költőink útja éppúgy, mint korábban, külföldre vezet, és szellemi termékeik Lipcséből, Berlinből, Stuttgartból, Münchenből és más német városokból vándorolnak vissza hozzánk. Áldozatkész kísérletekből, hogy ezt a gyakran panaszkodott rossz helyzetet megszüntessük, nem volt hiány, mégis, éppen az újabb időkben, mindez csak kísérlet maradt. Ma is hiányzik nálunk az a tőkeerős és energikus vállalkozó, aki a számos és rendkívül tehetséges költői erőt az országban tudná tartani.”³⁸

3.3. A színház

A 19. és 20. század fordulóján az irodalmi élet egyik legfontosabb területe a színház. E kor polgári életformája a színházat a társadalmi élet majdnem olyan fontos színhelyévé teszi, mint amilyen a kávéház. A színházban üzletpartnerekkel lehet találkozni, a színi előadásokról kritikát lehet írni, s azt megfizetik; a színigazgatókat szidni lehet, és a színésznőbe bele lehet szerelmesedni. Bécs és Budapest közeli rokonsága, ami a városnegyedek elnevezésében is kifejezésre jut, a színházi életben is számos olyan párhuzamhoz vezet, mint ami a bécsi Burgtheater meg a pesti Nemzeti Színház, a Deutsches Volkstheater meg a pesti Vígszínház programja és közönsége között fennállt. Mégis a magyar drámairodalom messze lemarad az osztrák mögött. A budapesti drámaírók közül csak hárman, Bródy Sándor, Molnár Ferenc és Lengyel Menyhért tudtak ideig-óráig betörni a német színházak színpadaira. Igazán sikeres azonban csak Molnár volt. Az operettet leszámítva Budapesten is nagy az ellenállás a bécsi drámákkal szemben. Schnitzler és Hofmannsthal drámái inkább ellenérzést, mint tetszést váltanak ki mind a magyar írókban, mind a pesti közönségben. A színházak repertoárjának hasonlósága inkább a harmadik országból származó szerzők, mint Ibsen, Strindberg, Csehov, G. B. Shaw darabjaibanak vagy a divatos párizsi és berlini vígjátékok, mint Eugène Scribe, Victorien Sardou, Oscar Blumenthal, Gustav Kadelburg műveinek bemutatásában jelentkezik.

3.4. Társaságok

Költők, tudósok már a reneszánsz óta tömörültek társaságokba, hogy egymást kölcsönösen támogassák és az irodalom meg a tudomány színvonalát emeljék. Irodalmi társa-

³⁸ Festnummer [der] Österreichisch-Ungarischen Buchhändler-Correspondenz anlässlich des 50-jährigen Bestehens, Wien, 1910, 45.

ságokban a századfordulón sincs hiány. Bécsben az 1859-ben alapított Concordiának, a Bécsi Újságírók és Írók Egyesületének van a legtöbb tagja. Ez azonban, mint magyar testvérszervezete, a Budapesti Újságírók Egyesülete is, szervez ugyan, főként ünnepi alkalmakkor, évfordulókon, előadásokat, mégis inkább az újságírók gazdasági érdekszervezete, mintsem valódi irodalmi fórum. Az 1874-ben alapított Irodalombarátok Bécsi Egyesülete (Wiener Verein der Literaturfreunde), a Grillparzer-Egyesület (Grillparzerverein, alapítva 1874) és a bécsi Goethe-Egyesület (alapítva 1878) főként a múltba tekintenek, és alig van befolyásuk a jelenkori irodalomra.

Megint más a budapesti helyzet. A magyar állam nemzeti és központosított jellegének megfelelően a Magyar Tudományos Akadémia, amely akkoriban még szépírókat is sorába választott, nagy tekintélynek örvend. Ítélete mennyekbe emelhet vagy a pokolra küldhet. Ott a 20. század elején még a Petőfi-kortárs Gyulai Pál és a konzervatív egyetemi tanár Beöthy Zsolt szabják meg az irányt. Az Ady-nemzedék „hazafiatlannak” kikiáltott költészete nem számíthat elismerésre. Hasonló a helyzet az 1836-ban alapított Kisfaludy-Társaságban is. Így ezek a társaságok a fiatal írók szemében az elmaradott magyar társadalmi viszonyok jelképeinek látszanak, s ellenük a moderneknek meg kell vívniuk a maguk harcát.

4. Az olvasóközönség

Az olvasóközönség az irodalmi életnek az az összetevője, amelyről a legkevesebbet tudjuk. Knut Beck³⁹ és Heinz Sarkowski⁴⁰ kitűnő bibliográfiái alapján az S. Fischer és az Insel kiadónál megjelent művek kiadásainak számát és idejét még csak rekonstruálhatjuk, de a többi kiadóról és a folyóiratok példányszámáról nincsenek ismereteink. A magyar irodalomban még rosszabb a helyzet. Azt sem tudjuk például, hogy Ady *Új versek* című kötetének első kiadása milyen példányszámban jelent meg. A könyv iránti érdeklődésről csak közvetetten kapunk információkat, például abból, hogy Ady verseinek kritikai kiadása a jegyzetanyagban közli azt a Szilágyság című hetilapban 1908. december 3-án megjelent rövid hírt, miszerint hamarosan megjelenik a könyv második kiadása: „*Az Új Versek második kiadása*. Manapság az írók egyre arról panaszkodnak, hogy a közönség komoly, irodalmi nivójú könyveket egyáltalán nem vásárol, a kiadók pedig egyértelműen azt vallják, hogy ha a tankönyvek és a detektív-regények nem volnának, akkor nem tudnának megélni se. Ilyen viszonyok között valósággal irodalmi esemény, ha egy két és félével ezelőtt megjelent verseskötet teljesen elfogy, s még nagyobb dolog, ha új kiadás készítését érdemesnek tartja a kiadó. Ady Endre munka-társunknak egyik verseskötetét, az *Új Versek*-et érte ez az irodalmi viszonyaink között ritkaságszámba menő sors, melyből a Pallas irodalmi részvénytársaság most, a karácsonyi könyvpiacra új kiadást készítettett. Hisszük, hogy a verskedvelő magyar közönség ez új külső formájában

³⁹ Knut BECK, *100 Jahre S. Fischer Verlag 1886–1986: Eine Bibliographie*, Frankfurt a. M., S. Fischer, 1986.

⁴⁰ Heinz SARKOWSKI, *Der Insel-Verlag: Eine Bibliographie*, Frankfurt a. M., Insel, 1970.

is szívesen veszi a régi verseket, melyek Nagy Sándor művészi címlapjával 4 koronáért minden könyvkereskedésben kaphatók.”⁴¹

További forrást jelentenek a könyvismertetések. Az *Ady-bibliográfia*⁴² adatai szerint 1906-ban huszonnégy kritika és ismertetés jelent meg az *Új versekről*. Ezekből mindössze hét volt, ami nem Budapesten, hanem vidéken látott napvilágot, de azok is olyan városokban, mint Debrecen, Nagyvárad vagy Zilah, amelyek Ady korábbi életének színterei voltak, s ahol a költő személyes kapcsolatokkal rendelkezett. A modern magyar irodalom olvasóközönsége csaknem kizárólag a fővárosban élt és a bankárok vagy a gyárosok köréből került ki, a magyar vidék még túlságosan konzervatív volt ahhoz, hogy a nyugatról behozott témákat és formákat el tudja fogadni.

Bécsben a helyzet valószínűleg más volt. A modern bécsi irodalom sem az állami hivatalnokok és katonatisztek széles rétegében, sem az antiszemita kispolgári tömegekben nem talált olvasókra. Éppen ellenkezőleg, állandó támadásoknak volt kitéve. Ezt mutatják azok a perek és botrányok, amelyeket például Arthur Schnitzler művei, a *Gusztli hadnagy* című elbeszélése vagy a *Körtánc* és a *Professzor Bernhardi* című darabjai váltottak ki.

5. Összefoglalás

Miután a századfordulós Bécs és Budapest irodalmi életének legfontosabb összetevőit áttekintettük, megállapíthatjuk, hogy a modern budapesti íróknak elsősorban konkrét társadalmi akadályokat kellett leküzdeniük, és ebből következően határozott társadalmi célkitűzéseik voltak. Ezzel szemben a bécsi írók főként saját válságérzetüket juttatták kifejezésre. Ez a válságérzet azonban csak egy fél évszázaddal később vált más országokban is meghatározó jelenséggé, a 20. század elején az ausztriai németsegen kívül alig fogta fel más. Ezt a különbséget figyelembe véve megérthetjük, hogy a pesti modern írók bécsi kollégáik műveit túlságosan ezoterikusnak meg életidegennek tartották, és ezért élesen bírálták.⁴³ Más oldalról ugyanúgy érthető, hogy azt a Karl Kraust, aki Hermann Bahrt és körét kíméletlen gúnnyal támadta, Ady Endre lelkesen üdvözölte, és 1913 decemberében budapesti felolvasóestjét az alábbi szavakkal ajánlotta a Nyugat olvasóinak figyelmébe: „Túl szerények vagy túl keserűek vagyunk, ha azt hisszük, hogy ez a harcos, gazdag életű író nem miérettünk is viaskodik már. Bátorsága, nagyszerű stílusművészete, akár neveket is tudnék felsorolni, erősen hatott, tanított, biztatott nálunk. Úgy sejtem, hogy itt Budapesten különösen elemében és kedvében lesz Karl Kraus, aki mint fölolvásó is nagyon egyéni, izgató és érdekes.”

⁴¹ ADY Endre *Összes versei*, II, sajtó alá rendezte KOCZKÁS Sándor, Bp., Akadémiai Kiadó, 1988, 278.

⁴² VITÁLYOS László, OROSZ László, *Ady-bibliográfia 1896–1970: Ady Endre önállóan megjelent művei és az Ady-irodalom*, Bp., A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1972, 4–5.

⁴³ Vö. SZÁSZ Ferenc, *Az induló Nyugat és az osztrák irodalom*, lásd a 15. lábjegyzetet.